

Wspomnienie o prof. dr. hab. Edwardzie Kasperskim

W dniu 3 marca 2016 roku, po ciężkiej chorobie, zmarł prof. dr hab. Edward Kasperski, wybitny humanista, teoretyk i historyk literatury, komparatysta związany z Uniwersytetem Warszawskim. Pozostawił po sobie bogaty i zróżnicowany dorobek naukowy, a także wielopokoleniową grupę uczniów, z których wielu, dzięki jego inspiracji, poświęciło się pracy akademickiej. Jako uczony profesor Kasperski wyróżniał się wiedzą wykraczającą daleko poza granice literaturoznawstwa – w stronę socjologii, filozofii, historii i innych dyscyplin humanistycznych. Cechowały go wytrwałość i konsekwencja w dążeniu do celów lub raczej – podejmowaniu wyzwań badawczych. Upodobał sobie bowiem tematy szczególnie trudne, kontrowersyjne, wymagające głębokiego namysłu, obiektywnego dystansu, wielostronnego oglądu, przywoływania rozległych kontekstów literackich, kulturowych i filozoficznych. Zagadnienia tego typu poruszały jego wyobraźnię, frapowały intelekt – krytyczny i wyjątkowo dociekliwy.

Na co dzień pogrążony w myślach, z pozoru zamknięty w sobie, niedostępny, profesor Kasperski był w istocie człowiekiem otwartym, skłonny do dyskusji, ciekawym świata. Lubił łączyć pracę naukową z wyjazdami do miejsc pozwalających spojrzeć na badane zagadnienia w szerszej perspektywie. W zaciszach domów pracy twórczej pisał, rozmyślał, a w przerwach robił wyprawy w plener: nad wodę, w góry, w rejony związane z biografią pisarzy. Można powiedzieć, że cenił geografii literacką, co więcej – traktował ją jako wiedzę, którą zdobywa się w sposób empiryczny. Zdarzeniem niezapomnianym dla bliskiego profesorowi kręgu osób, odzwierciedlającym z jednej strony jego osobowość, temperament, z drugiej – zwyczaj łączenia zainteresowań badawczych z doświadczaniem towarzyszących im realiów geograficznych czy przyrodniczych, była kąpiel w chłodnym wiosenną porą Niemnie podczas międzynarodowej konferencji „Mickiewicz i kultura światowa” (Grodno-Nowogródek, maj 1997). Podobnie postępował profesor niemal w każdym miejscu, do którego przywołała go pasja naukowa. Daniem, w której prowadził badania nad twórczością Kierkegaarda, przemierzył wzdłuż i wszerz na rowerze. W Bułgarii, po konferencji „Przestrzeń dialogu”, zorganizowanej w Wielkim Tyrnowie w maju 2014 roku, mimo dających się we znaki problemów zdrowotnych, słabnących już sił fizycznych, wdrapał się na górę Szijka (1329 metrów wysokości).

Niezłomny charakter, otwarty umysł, były przyczyną zarówno sukcesów, jak i rozczarowań profesora Kasperskiego. Krytyczny, zawsze podbudowany rzetelną wiedzą stosunek do twórczości pisarzy i prac literaturoznawców, nie pozwalał mu na fałszywe kompromisy czy adoracje. Wielu dostrzegało w jego postawie wierności zasadom poprawności warsztatowej, logiki i precyzji merytorycznej wartość nie do przecenienia.

Zarówno studenci, jak i doświadczeni uczeni, traktowali dyskusję z profesorem jako intelektualną przyjemność, okazję do weryfikacji własnych przekonań i hipotez badawczych. Niektórzy, nie znając lub nie rozumiejąc intencji, jakimi się kierował, nie mogli pogodzić się z jego krytycznymi uwagami, mimo że często nie sposób było je podważyć.

Szlachetne w pobudkach nieprzejednanie, przywiązanie do reguł rzetelności naukowej, niezłomne dążenie do wyznaczonych celów to cechy, które – można rzec – w sposób znaczący determinowały karierę akademicką profesora. Jego zainteresowania naukowe zaczęły się krystalizować w pierwszej połowie lat 60. ubiegłego wieku, w okresie studiów polonistycznych i filozoficznych na Uniwersytecie Warszawskim. W ich kształtowaniu istotny udział mieli ówcześni nauczyciele akademicy, między innymi profesorowie Maria Renata Mayenowa, Kazimierz Budzyk i Stefan Żółkiewski, w mniejszym lub większym stopniu związani z ówczesną Katedrą Teorii Literatury na Wydziale Polonistyki. Do ich grona profesor zaliczał też młodszych uczonych i współpracowników, z którymi wtedy się zetknął: Teresę Kostkiewiczową, Janusza Sławińskiego i Michała Głowińskiego.

Poloniści skupieni wokół Katedry Teorii Literatury najwięcej uwagi poświęcali w tamtych latach formalizmowi polskiemu i rosyjskiemu oraz strukturalizmowi czeskiemu (Jan Mukařovský), francuskiemu (Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes), amerykańskiemu (Roman Jakobson) i estońskiemu (Jurij Łotman). Edward Kasperski poświęcił swoją pracę magisterską powieści Jerzego Andrzejewskiego (*„Popiół i diament” w kontekście norm literackich*). Przygotowywał ją na seminarium profesora Budzyka. Z uwagi jednak na przedwczesną śmierć badacza, dokończył i obronił ją pod kierunkiem profesor Mayenowej. Następnie skierował uwagę ku problematyce semiologiczno-semiotycznej. W połowie dekady ukazała się jego pierwsza publikacja na ten właśnie temat – *Elementy semiologii* („Kultura i Społeczeństwo” 1965, nr 4).

Schytek lat 60. był okresem bardzo trudnym zarówno w karierze akademickiej profesora, jak i w jego życiu osobistym. Jak wspominał, w latach 1968–1969 większość bliskiego mu środowiska uniwersyteckiego została albo relegowana z uczelni, albo opuściła ją w proteście przeciw represjom politycznym. Będąc wtedy doktorantem, Edward Kasperski znalazł się w swoistej naukowej próżni. Nadzieje i plany, które wiązał z warszawską Polonistyką, legły w gruzach, on sam stanął zaś wobec groźby znalezienia się na bruku. W dodatku rozprawa doktorska, którą zamierzał napisać i do której zebrał już sporo materiałów, miała być poświęcona problematyce manipulacji za pomocą słowa. Ponieważ w zaistniałych okolicznościach politycznych temat mógł być różnie przyjęty, profesor podjął ryzykowną decyzję przerwania pracy nad nim i wyboru innego obszaru badań. Około roku 1970 w centrum jego zainteresowań znalazła się twórczość Cypriana Norwida. Jej też ostatecznie poświęcił rozprawę doktorską, którą obronił w roku 1974. Recenzentka pracy, prof. Stefania Skwarczyńska, w sposób szczególnie podkreślała dającą się już wówczas zauważyć dojrzałość naukową magistra Kasperskiego. „Gdyby rozprawa – pisała w opinii – (...) *Problem wartości w pisarstwie C. K. Norwida (Przedmioty potrzeb, wartości perfekcyjne, celowe i instrumentalno-użytkowe)* przedstawiona mi

została do oceny jako praca habilitacyjna – uznałabym, że spełnia ona na bardzo wysokim poziomie warunki postawione przez Ustawę rozprawom habilitacyjnym”.

Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora i objęciu stanowiska adiunkta w Zakładzie Teorii Literatury i Poetyki Uniwersytetu Warszawskiego, Edward Kasperski nie porzucił zainteresowań norwidologicznych, przeciwnie – rozwijał je sukcesywnie w następnych dekadach, opracowując równocześnie rozmaite tematy z zakresu teorii literatury, twórczości pisarzy dziewiętnastowiecznych i współczesnych. Przygotowując do druku książkę podoktorską *Świat wartości Norwida*, tworzył między innymi hasła poświęcone Gustawowi Daniłowickiemu i Ludwikowi Stanisławowi Licińskiemu, które później opublikował w ramach serii wydawniczej „Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku”. Odrębnym wyzwaniem badawczym stała się dla niego w latach 70. problematyka dialogu, która zastąpiła analizowane uprzednio kategorie strukturalistyczne. Owoce prac nad tym zagadnieniem była zredagowana wspólnie z prof. Eugeniuszem Czapplewiczem książka zbiorowa *Dialog w literaturze* (1978), uhonorowana w 1979 roku zespołową nagrodą Ministra II stopnia. Znalazły się w niej dwa artykuły, wtedy jeszcze doktora, Kasperskiego: *Dialog a nauka o literaturze* oraz *Problem pytań w twórczości Norwida*.

Na początku lat 80. rozpoczął się trzyletni okres duński w karierze uczonego, podczas którego odkrył on nowy obszar eksploracji – pisarstwo i myśl Sørensa Kierkegaarda. Posada lektora w Instytucie Słowistycznym Uniwersytetu w Aarhus w Danii pozwoliła mu w latach 1981–1984 kontynuować badania naukowe bez konieczności natychmiastowego bezpośredniego konfrontowania się ze skutkami wprowadzonego wówczas w Polsce stanu wojennego. Co więcej, w kraju ukazały się w tym czasie dwie jego książki: monografia *Świat wartości Norwida* (1981) oraz antologia *Bachtin. Język. Dialog. Literatura* (1983). Pobyt na uniwersytecie w Aarhus stanowił okazję do nauki języka duńskiego i rozpoczęcia rzetelnych studiów nad twórczością Kierkegaarda, literaturą i kulturą Danii. Badania w tym zakresie doktor Kasperski kontynuował po powrocie do Polski. Jako ich pokłosie opublikował kilka artykułów, w tym *Ironia, poetyka, antropologia (w kręgu Kierkegaarda)* i *Kierkegaard jako krytyk literacki*. Wrócił również do zarzuconej problematyki dialogu, która potem okazała się podstawowym zagadnieniem omawianym w jego habilitacji.

Przygotowując się do naukowego usamodzielnienia, Edward Kasperski poznawał między innymi niemieckojęzyczne pisarstwo Martina Bubera, przyglądał się też bliżej francuskiemu egzystencjalizmowi, któremu poświęcił studium *Egzystencja, literatura, dialog*. Zaczął w końcu rozpatrywać zjawisko dialogu w myśli i praktyce twórczej polskich romantyków: Norwida, Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego. Jego artykuły z tego okresu wykraczały poza morfologiczne granice poetyki i stylistyki w stronę filozofii dialogu oraz zjawisk takich jak ironia, parodia, polemika czy etyka dialogu. Dotykały kontekstów teoretycznoliterackich, filozoficznych, kulturowych w pracach Bachtina, Bubera, neokantystów, egzystencjalistów i ulubionego Kierkegaarda. Habilitacja na podstawie książki *Idee, formy i tradycje dialogu* (1990) została wysoko oceniona przez takie autorytety,

jak profesor Henryk Markiewicz (Uniwersytet Jagielloński) czy ksiądz profesor Józef Tischner (Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie).

Lata 90. otworzyły przed humanistyką nowe pola badań, do których należały między innymi literatura i kultura kresów. W czasach PRL-u trudno było nawet wspominać o powiązaniach z Polską ziem Litwy, Białorusi czy Ukrainy, włączonych na mocy postanowień jałtańskich do Związku Sowieckiego. Był to zaś temat szczególnie bliski profesorowi Kasperskiemu ze względu na miejsce urodzenia – Lwów – i zamieszkania – ul. Łyczakowską. Po kilkudziesięciu latach nadarzała się zatem okazja do badania tradycji i ducha dawnej wschodniej Polski, a zwłaszcza interesujących profesora polsko-ukraińskich stosunków literackich, językowych i narodowościowych. Wraz z profesorem Eugeniuszem Czaplejewiczem zredagował on trzy książki zbiorowe: *Kresy, Syberia i literatura. Doświadczenia dialogu i uniwersalizmu* (1995), *Literatura i różnorodność. Kresy i pogranicza* (1996) oraz *Kresy w literaturze. Twórcy dwudziestowieczni* (1996). Odrębne studia poświęcił Edward Kasperski pisarzom ukraińskim i polskim, na przykład Iwanowi France, Brunonowi Schulzowi i Leopoldowi Buczkowskiemu. Zainteresowania kresami i kresowością poszerzył w następnych latach o poezję Tarasa Szewczenki i Jewhena Małaniuka, koncentrując się na aspektach relacji między twórczością tych pisarzy i literaturą polską. Nadało to jego badaniom charakter wielokulturowy i wielojęzyczny. Wzbogaciło je także o nowe konteksty interpretacyjne, uwzględniające wzajemne inspiracje polsko-ukraińskie, a także powiązania między literaturą artystyczną a dyskursami filozoficznymi, religijnymi i politycznymi. Zwieńczeniem tych poszukiwań były dwie prace: książka analityczna *Norwid i inni. Dyskursy romantyków* (2003) oraz obszerny artykuł o charakterze teoretycznym *Teorie i aporie dyskursu* (2005).

Nie słabła w tym okresie aktywność naukowa profesora w zakresie teorii literatury. Obok badań kresowych zajął się bowiem problematyką współczesnych zjawisk estetycznych (książki autorskie *Dialog i dialogizm. Idee – formy – tradycje*, 1994; *Teoria i literatura w sytuacji ponowoczesności*, 1996), bohatera literackiego (praca zbiorowa *Postać literacka. Teoria i historia*, 1998, zredagowana wspólnie z Brygidą Pawłowską-Jądrzyk) oraz metodologią dyskursu literaturoznawczego, czy nawet szerzej – humanistycznego (publikacja zbiorowa *Rozważania metodologiczne. Język – literatura – teatr*, 2000). U podstaw wszystkich tych prac leżały potrzeba podjęcia refleksji metodologicznej, uznawanej przez profesora Kasperskiego za zaniedbaną, wydana – jak mawiał – „na łup dowolności i przypadku”, oraz chęć przeciwstawienia się dezorientacji poznawczej jako skutkowi opacznie rozumianej wolności metodologicznej. Lata 90. to także okres, w którym ukazało się kilkadziesiąt artykułów profesora związanych z zagadnieniami teorii lektury, kategorii *mimesis*, parodii, intertekstualności, hermeneutyki, narratologii, komunikacji literackiej, literackiej podmiotowości, antropologii strukturalnej, historiozofii i mistyki romantyzmu. Ostatnie z wymienionych zainteresowań, obejmujące głównie twórczość Mickiewicza, Słowackiego i Norwida, zaowocowały po latach wydaniem zredagowanej wspólnie z Olafem Krysowskim książki *Religie i religijność w literaturze i kulturze romantyzmu* (2008).

Wykorzystując doświadczenie i wiedzę zdobyte w Danii, profesor Kasperski rozbudował także swój warsztat kierkegaardologiczny. Przygotował między innymi obszerną monografię *Kierkegaard. Antropologia i dyskurs o człowieku*, która ukazała się już w następnej dekadzie, w roku 2003, i otrzymała nagrodę ministra. Praca nad twórczością Kierkegaarda umożliwiła profesorowi nawiązanie kontaktów z zagranicznymi ośrodkami badawczymi, takimi jak Søren Kierkegaard Forskningscenteret przy Uniwersytecie Kopenhaskim, St. Olaf College w Northfield w USA czy Søren Kierkegaard Research Centre w Australii.

Ogromny dorobek przypadający na lata 90. szedł w parze z awansami akademickimi Edwarda Kasperskiego. Otrzymał on wówczas stanowisko profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie Warszawskim. Od roku 1997 do 2000 pełnił funkcję kierownika Zakładu Teorii Literatury i Poetyki UW. Następnie w 2002 roku otrzymał tytuł naukowy profesora, a w roku 2004 – stanowisko profesora zwyczajnego. Z Zakładu Teorii Literatury i Poetyki przeniósł się do Zakładu Literatury Romantyzmu UW. Kontynuował tam badania nad romantyzmem polskim i zagranicznym, zajmując się równocześnie zagadnieniami z zakresu antropologii literatury. Problematyce tej poświęcił książkę *Świat człowieczy. Wstęp do antropologii literatury* (2006). Próbował w niej odpowiedzieć na pytanie, jak możliwa jest antropologia literatury, zakładając, że różni się ona od antropologii kultury czy antropologii filozoficznej. Starał się również wypracować i określić kategorie „człowieczego” wymiaru literatury, poddawanego krytyce przez antyhumanistyczne nurty europejskiego literaturoznawstwa.

Nie można pominąć epizodu kafkowskiego w działalności naukowej profesora Kasperskiego. Zainteresowanie prozą tego pisarza zwieńczyła książka zbiorowa *Poetyka egzystencji. Franz Kafka na progu XXI wieku* (2004) przygotowana we współpracy z Tomaszem Mackiewiczem. Zasadniczym jednak przedmiotem pracy naukowej i organizacyjnej profesora po roku 2000 stała się komparatystyka. Upodobanie do tej dyscypliny naukowej wyniósł z wcześniejszych doświadczeń badawczych, głównie z inspiracji Kierkegaardem i problematyką kresową. Ważnym zaś krokiem w stronę literaturoznawstwa porównawczego była redagowana przez niego wspólnie z Danutą Ulicką książka *Dialog. Komparatystyka. Literatura* (2002). Badania w tej dziedzinie nabrały tempa w 2007 roku, gdy profesor Kasperski wraz z współpracownikami założył Zakład Komparatystyki przy Instytucie Literatury Polskiej UW (do roku 2012 pełnił funkcję jego kierownika). Inicjatywę tę trudno przecenić. Dzięki niej środowisko naukowe Polonistyki zaczęło częściej i odważniej sytuować literaturę polską w kontekstach porównawczych: międzynarodowych, międzykulturowych, interdyscyplinarnych. Pracownicy Zakładu stworzyli nową jakość w badaniach teoretycznoliterackich, potwierdzoną licznymi publikacjami, wśród których istotne miejsca zajęły autorska książka profesora *Kategorie komparatystyki* (2010) oraz prace przez niego redagowane: wspólnie z Ewą Szczęsną *Komparatystyka dzisiaj*, t. 1: *Problemy teoretyczne* (2010); t. 2: *Interpretacje* (2011); razem z Żanetą Nalewajk *Edgar Allan Poe. Klasyk grozy i perwersji – i nie tylko...* (2009); *Edgar Allan Poe – niedoceniony nowator* (2010). Co znamienne, równoległe ukazywały się księgi zbiorowe związane

z prowadzonymi przez niego nieprzerwanie badaniami dialogowymi i romantycznymi (*Dialogi romantyczne. Filozofia – teoria i historia – komparatystyka*, 2008; *Śladami romantyków*, 2010 przygotowana wspólnie z Olafem Krynowskim).

Imponującej rozległości zainteresowań humanistycznych profesora Edwarda Kasperskiego towarzyszy, jak widać, pokaźna liczba publikacji: 9 książek autorskich, 23 redagowane lub współredagowane, ponad 300 artykułów i szkiców naukowych. Warto również przypomnieć jego osiągnięcia w sferze dydaktyki: przeszło 200 wypromowanych magistrów i 9 doktorów. U źródeł zaś wymienionych sukcesów leżą rozliczne kontakty z uniwersytetami i placówkami naukowymi w Polsce i za granicą: na Ukrainie, Litwie, Węgrzech, w Rosji, Czechach, Bułgarii, Słowenii, Danii i Niemczech. Zwracają one uwagę na jeszcze jedną ważną cechę profesora Kasperskiego – łatwość nawiązywania kontaktów naukowych, gromadzenia wokół podejmowanych tematów wysokiej klasy specjalistów z różnych ośrodków akademickich. Bogaty, urozmaicony dorobek, aktywne i niebanalne życie profesora pozwolą zapamiętać go jako postać charakterystyczną, sugestywną, jako jedną z wyrazistych, a przy tym – nieszablonowych twarzy warszawskiej Polonistyki¹.

¹ Informacje o profesorze Edwardzie Kasperskim zaczerpnąłem z przekazanego mi przez niego *curriculum vitae* oraz z mojego osobistego doświadczenia współpracy z nim.